

TAZMİN ÜSLUBU VE KUR'ÂN-I KERÎM'DEKİ İŞLEVLERİ

THE TAZMEEN AND IT'S FUNCTIONS IN THE QURAN

2016 • SAYI: 3 • SAYFA 51-68

SÜLEYMAN TAŞ
DİB. İZMİR DİNİ YÜKSEK
İHTİSAS MERKEZİ EĞİTİM GÖREVLİSİ

ABSTRACT

The implication (semantic saturation) dictionary meaning is 'to add a something into another thing or to put a something inside another thing'.

In Arabic language implication has got meaning of word in several science branches. One of these is named as 'implication in syntax'.

In syntax to give a verb the meaning of another verb and to use that verb in the meaning of the other verb is called 'tazmeen'. This is frequently seen in Qur'an. This educational art isn't known for this reason this verses doesn't sees this means. This must be careful for this art and Qur'an's means for seeing this must be seen beter than the others.

Keywords: tazmeen, implication, semantic saturation, preposition, Holy Qur'an.

ÖZ

Tazmin, lügatta; 'bir şeyi bir şeye katmak, onun içine koymak' demektir.

Arap dilinde Tazmin birkaç ilim dalında söz konusudur. Bunlardan biri de nahiv ilmidir.

Nahiv ilminde, bir fiile başka bir fiil manası verilip o fiil gibi kullanılmasına 'tazmin' denilir. Bu üslup Kur'ân-ı Kerîm'de sık sık karşılaştığımız bir ifade tarzıdır. Fazla bilinmemesi sebebiyle âyetlerinin ifade tarzında saklı bazı ince manalar gözden kaçmaktadır. Bu sanata ve Kur'ân'daki işlevlerine dikkat çekmek bu zarif manaların daha iyi fark edilmesini sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tazmin, Tazmin-i nahvî, Harf-i cer, Kur'ân-ı Kerîm.

Giriş

Arap Dili, birçok edebî sanatı ve anlatım tarzını içerisinde barındıran dünyanın en köklü dillerinden biridir. Arap Dili'nin anlatım zenginliğini gösteren bu ifade tarzlarından biri de 'tazmin üslubu'dur.

Bu konuyla alakalı daha önce Ahmet Yüksel ve Aydın Temizer tarafından Türkçe iki makale yayımlanmıştır.¹

Sözlükte; 'bir şeyi bir şeyin içine koymak' şeklinde ifade edilen² tazmin kavramı Arap Dilinde birkaç ilim dalında terimleşmiştir. Bunlardan biri de 'et-tazminü'n-nahvî' de denilen Arap gramerindeki 'tazmin'dir.

'Bir lafza başka bir lafzın manasını da yükleyerek o lafız gibi kullanmak, bir kelimeyle iki kelime manası ifade etmek' şeklinde tanımlanan³ bu ifade tarzı Kur'ân-ı Kerîm'de de azımsanmayacak derecede çok karşımıza çıkmaktadır. Tefsîr kitapları bu sanata dikkat çektiği hâlde bu anlatım biçimi ülkemizde pek bilinmemektedir. Buna bağlı olarak bu sanat yoluyla sözcüklerin kazandığı derin manalar meallere pek yansımamaktadır.

Bu çalışmamızdaki amacımız bu edebî olguyu

¹ Bkz. Ahmet Yüksel, Arap Dilinde Tazmin, *Nüsha Şarkiyât Araştırmaları Dergisi*, c. II, sy. 4, Kış 2002, s. 133-138; Aydın Temizer, Arap Dilinde Tazmin, *MÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 39 (2010/2), s. 81-96. Biz onlardan farklı olarak bu sanatın Kur'ân-ı Kerîm'deki işlevlerine de dikkat çekmeye çalıştık.

² Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-ayn*, Beyrut 2003, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, c. III, sy. 26; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibi'l-lüga*, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2001, "zamine" maddesi; Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, *et- Tevkîf alâ mühimmâti't-teârîf*, Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, Beyrut 1410, c. I, s. 181.

³ Bkz. Ebû Muhammed İbn Hişam Cemâleddin Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed en-Nahvî el-Ensari el-Misri, *Muğni'l-lebîb*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l- Arabiyye, trz., c. II, s. 193; Salahuddîn ez-Zâ'belâvî, *Dirâsât fi'n-nahv*, Mevkiu İttihadi Küttabi'l-Arab, s. 688; Dr. Fadil Salih Semerrâî, *Meâni'n-nahv*, Mektebet-u Envar-ı Dicle, Kahire 2003, c. III, s. 11.

tanıtarak Kur'ân-ı Kerîm'de bu anlatım tarzıyla sözcüklerin manalarının nasıl zenginleştirildiğine dikkat çekmektir. Fakat öncelikle tazmin sözcüğünün sözlük anlamlarına ve Arap Edebiyatı'nda kazandığı diğer ıstılahî manalarına kısaca değineceğiz.

Sözlüklerde tazmin, dördüncü babdan gelen (ضَمِنَ-يُضَمِّنُ) fiilin tef'îl (تَفْعِيل) babından masdarıdır.⁴ Bu fiilin (ضَمِنَ) masdarı; ضَمَانٌ ve ضَمَانَةٌ şeklinde geldiğinde lâzım olarak kullanılır ve 'hastalık, başa gelen bela, kalbe yerleşmiş aşk' gibi manalar ifade eder. Bu durumda ism-i fâili ضَمِنُ şeklinde gelir. 'Hasta, müzmin, âşık' demektir. Çoğulu ضَمْنَى şeklindedir.⁵

Masdarı ضَمَانٌ şeklinde geldiğinde ise bir mef'ûle müteaddi olarak kullanılır ve 'kefil olmak, sorumluluk yüklenmek, üstlenmek' gibi manalar ifade eder. O zaman ism-i fâili ضَامِنٌ şeklinde gelir.⁶ Örneğin; ضَمِنَ فُلَانٌ صَدِيقَهُ 'Falanca, arkadaşına kefil oldu.' veya ضَمِنَ فُلَانٌ الشَّيْءَ 'Falanca bir şeye kefil oldu.' denilir.

Tef'îl babından (ضَمَّنَ) ise 'bir şeyi bir şey içine koymak ve ona lâzım/zorunlu kılmak' manasında kullanılır.⁷ Mesela ölüyü kabre koymak veya bir kabin içine eşyayı koymak 'tazmin' (تَضْمِين) kelimesiyle ifade edilir.⁸

Kefil olan adama zâmin (ضَامِن) ve zamîn (ضَمِين) denir.⁹

1. Bedî' İlminde Tazmin

Bedî' ilmi ifadedeki lafzî ve manevî güzellikleri beyan eder. Lafzî güzelliklerle alakalı olan cinâs, iktibas, seci ve manevi güzelliklerle alakalı olarak da tıbak, mukabele, hüsn-i talil vb. sanatları ele alır. İşte bu sanatlardan biri de 'tazmin-i müzdevec'tir.

Tazmin-i Müzdevec; nazım veya nesirde kafiyenin aslını gözeterek secili iki sözcüğü peş peşe getirmek suretiyle kelâma güzellik katmaktır.¹⁰ *وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ* "Sebe'den sana kesin bir haber getirdim."¹¹ âyetinde

⁴ Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, "zamine" Dâru'l-Hidaye, Mütercim Asım Ef., *el-Okyânûsu'l- besît fî tercümeti'l-kâmûsi'l-muhît*, İstanbul 1305 h., c. III, s. 661.

⁵ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüga*; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el- Kâmûsu'l-muhît*, "zamine", Beyrut 1952; İbni Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Mısriyye, c. XVII, s. 126; İbni Faris, Ahmed, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-lüga*, Beyrut 1970, III/ 372; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, "zamine" Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, Beyrut.

⁶ *el-Mu'cemu'l-vâsit*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1990, s. 544.

⁷ İbn Fâris, a.g.e, göst. yer; ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, Beyrut 1965; İbni Manzûr, a.g.e., el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., göst. yer.

⁸ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-ayn*, Beyrut 2003, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, c. III, s. 26; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibi'l lüga*, "zamine" Dâru lhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2001.

⁹ Asım Ef., Mütercim, a.g.e, "zamine".

¹⁰ Ali b. Muhammed Cürçânî, *et-Tâ'rifât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, c. I, s. 211.

¹¹ Nempl, 27/22.

olduğu gibi. Burada ‘نَبَاٌ’ ev ‘سَبَاٌ’ kelimeleri peş peşe gelmiş ve bir ses uyumu oluşturmuştur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s.)’in; *“مُؤْمِنُونَ هَيُّونَ لَيُّونَ”* *“Müslümanlar yumuşak huylu, tatlı sözlüdür.”*¹² hadisinde ‘هَيُّونَ’ ve ‘لَيُّونَ’ kelimeleri tazmin-i müzdevec’e misal olarak gösterilmektedir. Zira aralarında ses benzerliği bulunan bu iki kelime peş peşe gelmiş olup vezin ve i‘râb bakımından da birbirine uymuştur.¹³

2. Şiirde Tazmin

Şiirlerde icra edilen edebî bir sanattır. Şiirin bir kısmında (genel olarak beytin son şatırında) başkasına ait bir beyti veya alıntıyı, -şairi işaret ederek veya şöhretinden dolayı işaret etmeksizin- nakletmektir.¹⁴ Örneğin Reşidüddin Muhammed el-Vatvât bir şiirinde şöyle demiştir:

ذَنبِي كَثِيرٌ وَعُدْرِي فِيهِ مُنْصَحٌ فَأَقْبَلْهُ فَالْعُدْرُ عِنْدَ الْحَرِّ مَقْبُولٌ
"نُبِّئْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَوْعَدَنِي وَالْعَفْوُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ مَأْمُولٌ"

“Günahım çok, kusurum belli, özrümü kabul et. Zira hür olanın katında özür makbuldur.

‘Duydum ki Rasûlullah beni cezalandırmakla tehdit etmiş. Oysa Resûlullah’tan hep affı umulur.’¹⁵

Bu şiirin ikinci beyti Ka‘b b. Züheyr’e aittir. *بَانَتٌ سَعَادٌ* diye başlayan meşhur Kaside-i Bürde’sinden alınmıştır.¹⁶

Yine, tazmin; ‘başka bir şairin bir mısrasını veya beytini kendi söz, yazı veya şiiri arasına alma’ şeklinde de tarif edilmiştir.¹⁷

Yukarıda geçen tanımlara bakıldığında tazminin şiire özel olmayıp, düz anlatımı da içine aldığı düşünülse de örneklerin hep şiir üzerinden verilmesi bu sanatın daha çok şiirde kullanıldığını göstermektedir. Yani alıntı şiir olduğu gibi kullanıldığı yer de yine şiir olmalıdır. Nitekim bazı tanımlarda da buna açıkça vurgu yapıldığını görmekteyiz.¹⁸

¹² el- Kuzâ’î (454/1062), *Müsned*, hadis no: 139; el-Beyhakî (458/1066), *Şuabi’l-İman*: 8129. Her ikisi de Abdullah b. Ömer’den rivayet etmiştir. Câmiu’s-sağîr, hadis no: 9163. el- Kuzâî hadisi hasen balsa da genelde zayıf kabul edilmiştir. Zira İbn Mübârek Mekhûl’dan mürsel olarak rivayet etmiştir. Bkz. Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, *Feyzü’l-kâdir*; Dâru’l-Kütübî’l-İlmiye, Beyrut 2006, c. VI, s. 335.

¹³ Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu’l-İstûlâhâtî’l-fünûn*, Kahraman Yay., İstanbul 1984, c. II, s. 858.

¹⁴ Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü’l-Arabiyye*, c. II, s. 539.

¹⁵ Bkz. Abdülhalîm Rayûkî, *Envâu’l-tazmin fî ulûmi’l-luğati’l-arabiyye*, http://elcheyekh.blogspot.com.tr/2010/09/blog-post_15.html, (erişim tarihi: 15 Eylül 2010).

¹⁶ Ebû’l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî, *Şerhu kasîdeti Ka’b b. Züheyr*; Mektebetü’l-Mearif, Riyad 1985, s. 54, beyt no: 36.

¹⁷ Mehmet Erdoğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yay., Ankara trz., s. 957.

¹⁸ Bkz. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul 2007, s. 443-444.

Bedi' ilminde ve şiirdeki tazmin hakkında bu kısa açıklamayla yetinip asıl konumuz olan nahiv ilminde tazmin konusuna geçmek istiyoruz.¹⁹

3. Nahivde Tazmin

3.1. Fiilin Tazmini

Fiillerin manaları, kullanıldığı harf-i cerlere göre farklılık arz eder. Ayrıca bazı fiiller sadece belirli harflerle kullanılır. Fakat dilde bazen bu kurala riayet edilmediği ve bir fiilin sürekli kullanıldığı harfle değil de, başka bir harfle kullanıldığı da görülmektedir. Bu durum bir hata neticesi olmayıp, bir fiile kendi manasıyla birlikte başka bir mana da yüklemek maksadıyla yapılmışsa buna nahiv ilminde 'tazmin' (التضمين) veya 'fiilin tazmini' (تضمين الفعل) denilmektedir. Bu ifade tarzında bir sözcüğe başka bir sözcüğün manası da yüklenilerek onun gibi kullanılmakta ve bir kelimeyle her iki mana birden kastedilmektedir.²⁰

Örneğin; وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ "O, hevâsına göre konuşmaz."²¹ âyetine baktığımızda alışılmışın dışında bir durumla karşılaşmaktayız. Çünkü نطق fiili her zaman mef'ûlünü ب harf-i cerriyle almaktayken burada عن harf-i cerri ile kullanılmıştır. Bunun sebebi, zikri geçen fiile 'صدر' manasının yüklenmesidir.²² O zaman âyet; وَمَا يَنْطِقُ (صَادِرًا) عَنِ الْهَوَىٰ 'O hevâ kay-naklı konuşmaz.' şeklinde anlaşılacaktır.

Yine عَبَادَ اللَّهِ بِهَا يَشْرَبُ 'Allah'ın kullarının kanıncaya dek (veya lezzetle) içecekleri pınardan içerler.'²³ âyetinde شرب fiili ب harf-i cerriyle kullanılmıştır. Oysa bu fiil bir önceki; إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا 'âyetinde²⁴ olduğu gibi aslında من harfiyle kullanılır.²⁵ يَشْرَبُ منها yerine يَشْرَبُ tabiri kullanılarak bir inceliğe atıf yapılmak istenmiştir. Tazmin kuralı işletilerek manaya bir zenginlik katılmıştır. Çünkü ب harfi شرب (içme) fiiliyle bağlantılı olarak رَوَى (kana kana içmek, suya kanmak) veya التذوّ (zevk almak) fiilini çağrıştıracaktır. O zaman içmekten muradın kuru kuruya veya herhangi bir içmek değil, 'kana kana içmek' veya 'zevkle iç-

¹⁹ Şiir ve bedi' ilminde tazmin hakkında daha fazla bilgi için bkz. Dr. Aydın Temizer, *Arap Dilinde Tazmin, MÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2010/2), sy. 39 s. 81-96.

²⁰ İbn Hişam, *Muğni'l-lebib*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, trz, c. II, s.193; Fâdil Salih es-Semerrâi, *Meâni'n-nahv*, Mektebet-i Envâr-ı Dicle, Kahire 2003, c. III, s. 10; Ebû Bekr el-Bâkillânî, *İcâzü'l- Kur'ân*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 1991, s. 274; Bedreddin Muhammed ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabi, c. III, s. 338; Celâleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Küttâb, 1974, c. III, s. 123.

²¹ Necm, 53/ 3.

²² Muhammed Nedîm Fâdil, *et-Tazminü'n-nahvî*, c. II, s. 633.

²³ İnsan, 76/ 6.

²⁴ İnsan, 76/ 5.

²⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, c. III, s. 123.

mek' olduğu anlaşılmaktadır.²⁶

3.2. Harfin Tazmini

Fiilin tazmini konusunda yaptığımız açıklamalar Basralı dilcilerin ve cumhurun (yani çoğu âlimlerin tercih ettiği görüştür. Kûfeliler ise harf-i cerlerin tenavubunu (birbirinin yerine kullanılabileceğini) savunur.²⁷ Nitekim zikri geçen âyette ب harfinin من harfi manasında kullanıldığını iddia ederler. Buna 'harfin tazmini' de denmiştir.²⁸

Basralıların görüşüne göre harf-i cerlerin bazıları diğer bazılarının yerine kıyâsî olarak kullanılamaz. Cezm ve nasb harflerinin birbirleri yerine kullanılamaması da bunun delilidir. Bir harf-i cerrin yerine bir başkası kullanılmış gibi gözükür durumlarda lafza uygun bir tevile gidilmeli veya fiile başka bir fiil manası yükleyerek tazmine itibar edilmelidir.²⁹ Çünkü kayıtsızca harflerin tenavubuna itibar edildiği takdirde ifadeler gelişigüzel bir hâl alacak ve anlam karışacaktır.³⁰ Örneğin; سِرْتُ مَعَ زَيْدٍ 'Zeyd'le yürüdüm.' demek isteyen bir kişi bunun yerine سِرْتُ إِلَى زَيْدٍ derse muhatap onu 'Zeyd'e gittim.' şeklinde yanlış anlayacaktır. Yine عَلَى الْبَيْتِ yerine زَيْدٍ عَلَى الْبَيْتِ demek de elbette yanlış anlaşılacaktır.³¹

3.3. İsmi Tazmini

İsimdeki tazmin ise; أَجَلَ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ "Oruç gecesi eşlerinize ilişkiye girmeniz size helâl kılınmıştır"³² âyeti gibidir. الرفث sözcüğü 'cinsel birleşme' manasında olup, ب harf-i cerrile kullanılır. Fakat burada adı geçen isme الإفضاء 'yanaşma, teşebbüs etme' manası tazmin edilmiş ve o manaya delalet etsin diye الی harfiyle kullanılmıştır. Dolayısıyla takdiri; أَجَلَ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيَامِ الإِفْضَاءُ إِلَى نِسَائِكُمْ بِالرَّفَثِ şeklinde olmuştur.³³

İsimlerdeki tazmin çoğu kez mübteda olan isme şart manası yüklem şeklinde karşımıza çıkar. Bu durum, ism-i mevsullerde ve niteleşmiş nekre isimlerin haberinde görülür. Ancak ism-i mevsulün sıla cümlesi ve nekre ismin sıfatı, fiil veya zarf olmalıdır. Şart manası yük-

²⁶ Bkz. el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-Arabiyye*, c. II, s. 51.

²⁷ es-Sabbân, *Hâşiye ale'l-Eşmûnî*, c. II, s. 210; el-Murâdî, s. 46; Muhammed Nedim Fâdıl, *a.g.e.*, c. I, s. 125; Batalyûsî, *el-İktidâb fî şerhi edebi'l-küttâb*, c. II, s. 262.

²⁸ Bkz. Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît*, c. I, s. 441; es-Suyûtî, *a.g.e.*, c. III, s. 123; Fâdıl, *a.g.e.*, c. I, s. 68.

²⁹ el-Murâdî, s. 46; Mehmed Zihni, *el-Muktadab*, s. 296; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. I, s. 150-151; es-Suyûtî, *Hem'ul-hevâmi*, c. II, s. 463.

³⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, c. I, s. 177, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. II, s. 193; es-Suyûtî, *Mu'terekü'l-akrân fî icâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, s. 398.

³¹ Bkz. İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. II, s. 310.

³² Bakara, 2/ 187.

³³ İbn Adil, *el-Lübâb*, c. III, s. 303; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. II, s. 310.

lendiğinin alameti, haberinin başında ف edatının bulunmasıdır. Çünkü bu edat ancak şart cümlelerinin cevabında bulunur.³⁴ Örneğin; الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ *“Mallarını gece gündüz, gizli ve aşikâr infak edenlere (yani kim böyle yaparsa) Rabb'leri indinde sevapları vardır.”*³⁵

İbn Arafе (ö. 803/1401), bu âyette haberin başına ف gelip, aynı kalıpta olmasına rağmen;

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ
لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ

*“İman edip, Salih amel işleyen, namazı dosdoğru kılp zekâtı verenlere Rabb'leri katında sevapları vardır.”*³⁶ âyetinde haberin başına ف gelmemesinin sebebini; ‘ism-i mevsul’e şart manasının tazmin edilip edilmemesi’ ile açıklamıştır.³⁷

Tazmin üslûbunun hangi anlatım türünden olduğu hakkında birçok yorumlar yapılmıştır. Bazıları onun mecâz olduğunu³⁸ iddia ederken, bazıları hakikat³⁹, bazıları da kinaye⁴⁰ olduğunu söylemişlerdir. Her ne olursa olsun tazminin bir nevi icâz (az sözle çok mana ifade etme) olduğu kesindir.⁴¹

Yine bu sanatın kıyâsî mi, yoksa semâî mi olduğu da tartışılmış, dâimiler bu konuda da farklı kanaatler ortaya koymuşlardır. 1934’te Kahire’de toplanan Arap Dil Komitesi yoğun tartışmaların ardından bu konuda son sözü söylemiştir. Burada alınan karara göre;

“Tazmin; bir fiil veya fiil manasındaki bir kelimenin tabirde başka bir fiilin görevini yerine getirerek müteaddi ve lâzım olma durumunda onun hükmünü almasıdır”.

Arap Dil Komitesi şu üç şartla tazminin (semâî değil) kıyâsî olduğu kanaatinde:

1. İki fiil arasında bir ilgi bulunacak,
2. Diğer fiili akla getirecek, böylece karışıklığı engelleyecek bir karîne bulunacak,
3. Tazmin Arap zevkine uygun olacak.

Komite ayrıca; ‘bir edebî maksat olmaksızın tazmine başvurulmaması-

³⁴ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî san’ati ‘l-i-râb*, c.I, s. 47; Birgivi, *İzhârü ‘l-esrâr*, s. 144.

³⁵ Bakara, 2/ 274.

³⁶ Bakara, 2/ 277.

³⁷ İbn Arafе, *Teşîrü ibn Arafе*, Tunus 1986, c. II, s. 772.

³⁸ Bkz. ez-Zerkeşî, *a.g.e.*, c. III, s. 339; es-Suyûtî, *a.g.e.*, c. III, s. 138; el-Batalyûsî, *el-İktidâb fî şerhi edebi ‘l-küttâb*, Dâru ‘l-Kütübi ‘l-Misriyye, Kahire 1996, c. II, s. 265.

³⁹ Bkz. el-Kefevî, *el-Külliyât*, c. I, s. 266.

⁴⁰ Abbas Hasan, *a.g.e.*, c. II, s. 576; Ahmed Ferhân Şüceyrî, *et-Tazminu ‘n-nahvî ve eseruhu fi ‘l-ma’nâ*, s. 197.

⁴¹ ez-Zerkeşî, *a.g.e.*, c. III, s. 343; es-Suyûtî, *a.g.e.*, c. III, s. 309. Konu hakkında fazla bilgi için bkz. Abbas Hasan, *a.g.e.*, c. II, s. 568.

nı' tavsiye etmektedir."⁴²

Tazmin Olgusunun Kur'ân'da İşlevleri

Kur'ân-ı Kerîm'de bazen fiillerin mef'ûllerine etkisinin alışılmış şek-
linden farklı olduğunu görmekteyiz. Bu farklılık bazen alışılmışın dışın-
da harf-i cerlerin kullanımıyla alakalı, bazen de fiilin geçişliliğiyle alakalı
olarak gerçekleşmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'deki bu ifade tarzı çoğu defa
karşımıza tazmin sanatının bir işlevi ve etkisi olarak çıkmaktadır. Kur'ân-ı
Kerîm'de tazmin üslubu gereği fiillerin kullanımında görülen başlıca deği-
şiklikler şunlardır:

1.1. Lâzım Fiilin Müteaddi Olarak Kullanılması

Bazı fiiller geçişsizdir, mef'ûle ihtiyaç duymaz. Fakat tazmin kuralı ge-
reği bu fiillere yüklenen anlamlar bazen lâzım bir fiilin müteaddi olarak
kullanılmasını gerektirebilir. Kur'ân-ı Kerîm'de bunun pek çok örnekleri
vardır. Burada iki örnek vermek istiyoruz:

a. *وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ* “Onlar insanlara ölçerek veya tartarak
sattıklarında eksiltirler.”⁴³

كَال ve *وَزَن* fiilleri kendi anlamları olan ölçmek ve tartmak için kullanıl-
dığında mef'ûllerini ‘ل’ harf-i cerriyle alır. Fakat burada müteaddi olarak
kullanılması başka bir mananın da tazmin edildiğini göstermektedir. Ni-
tekim mezkûr âyette; ‘ölçerek veya tartarak başkalarına satmak’ manası
kastedilmiştir. Dolayısıyla ifade; *إِذَا بَاعُوا كَيْلًا أَوْ وَزَنًا* takdirindedir.⁴⁴

b. *فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ* “Hayırlarda yarışın.”⁴⁵

استَبِقَ fiili lâzım fiil olup, ancak *الِي* harfi ile müteaddi olur. Ancak bura-
da *افْعَلُوا الْخَيْرَاتِ عَلَى وَجْهِ الْمَسَابِقَةِ* manası yüklenmiştir.⁴⁶ Dolayısıyla âyet
“Yarışırçasına hayırları yapın.” anlamındadır.

1.2. Müteaddi Fiilin Lâzım Olarak Kullanılması

Bazı fiiller mef'ûlünü doğrudan aldığı hâlde tazmin üslubu sebebiyle
harf-i cer ile birlikte kullanılıp lâzım muamelesi görebilir. Kur'ân-ı
Kerîm'de bunun da çok örneği vardır. Örneğin:

a. *وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ* “Kendilerine bir güven veya
korku haberi geldiğinde onu yayarlar.”⁴⁷

Bu âyette *أذاع* fiili müteaddi fiil olup mef'ûlünü harf-i cersiz alır. Fakat
burada ona *تحدث* veya *أفشى* fiilinin manası yüklenerek *ب* harf-i cerri ile

⁴² Abbas Hasan, *a.g.e.*, c. II, s. 594; Semerrâî, *Meâni'n-nahv*, c. III, s. 13-14.

⁴³ Mutaffifîn, 83/ 3.

⁴⁴ Fâdil, *et-Tazminü'n-nahvi*, c. I, s. 185.

⁴⁵ Bakara, 2/ 148.

⁴⁶ Useymin, *Tefsir-i Muhammed Useymin*, c. IV, s. 118.

⁴⁷ Nisâ, 4/ 83.

kullanılmıştır.⁴⁸

b. *وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ*. “İşte bu, Rabblerinin âyetlerini inkâr etmiş Âd kavmidir.”⁴⁹

جَدَّ fiili müteaddi bir fiil olup, mef'ûlünde harf-i cerre ihtiyaç duymaz. Fakat âyette *كفر* manası tazmin edildiğinden ona da işaret etmesi için onun gibi *ب* harfi ile getirilmiştir. Yani Âd kavminin inkârı kuru bir inkâr değil, küfre sebep olmuş bir inkârdır.

1.3. Belli Bir Harfle Müteaddi Olan Fiilin Başka Bir Harfle Kullanılması

Kur'ân-ı Kerîm'de tazmin sanatının bu şekline de çok rastlanır. Aşağıdaki âyet-i kerîmelerde hususi harflerle kullanılan fiiller kendilerine ilave bir mana yüklenmesi sebebiyle başka harflerle kullanılmıştır:

a. *وَأِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ*. “Şeytanlarına gidip baş başa kaldıklarında...”⁵⁰

خَلَا fiili *ب* veya *مع* ile kullanılır. Bu âyet-i kerîmede sadece mutlak halvet yani baş başa kalmak kastedilmemiştir. “Şeytan fikirli dostlarının yanlarına giderek onlarla buluşmak” manasını da ifade etmek için *الـ* harfiyle kullanılmıştır. Yani *خَلَا* fiiline *مشى*, *ذهب* veya *ركن* manası yüklenmiştir.⁵¹

b. *نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ*. “Onlar seni dinlerken ne maksatla dinlediklerini biz en iyi bileniz.”⁵²

استمع fiili âyette iki defa zikredilmiştir. Bu fiil normalde mef'ûlünü *الـ* harf-i cerriyle alır. Nitekim âyette zikredilen ikinci fiil asıl kullanıldığı şekilde gelmiştir. İlkinde ise *اعتنى* ve *اهتم* manası tazmin edilerek bu fiillere ait olan *ب* harf-i cerri ile birlikte kullanılmıştır. Dinlemek sıradan bir dinleyiş değil, kasıtlı ve özentili bir dinleyiştir.⁵³

c. *وَأَصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ*. “Rabbine, ibadete sabırla devam et.”⁵⁴

اصطبر fiilinin hakkı *على* ile müteaddi olmaktır. *وَأَصْطَبِرْ عَلَيْهَا* âyetinde olduğu gibi⁵⁵ Fakat burada ibadete sabırla devam etmek, sebat etmek manası yüklenmiştir. Nitekim dinî yükümlülükler birtakım zorluklar ihtiva etmektedir. Fiilin *ل* ile kullanılması bunu hissettirmek içindir. O hâlde bu âyetin takdiri *وَأَثْبِتْ لِعِبَادَتِهِ مُصْطَبِرًا* şeklindedir.⁵⁶

d. *لِنُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُم*. “Sizi doğru yola iletmesine karşılık olarak Al-

⁴⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-mesûn*, c. IV, s. 51.

⁴⁹ Hûd, 11/ 59.

⁵⁰ Bakara, 2/ 14.

⁵¹ İbn Cezâ, *et-Teshîl li ulûmi 't-tenzil*, c. I, s. 15.

⁵² İsrâ, 17/ 47.

⁵³ Fâdıl, *et-Tazminü 'n-nahvî*, s. 187.

⁵⁴ Meryem, 19/ 65.

⁵⁵ Tâ-Hâ, 20/ 132.

⁵⁶ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü 'l-mesûn*, c. VII, s. 616.

lah'ı yüceltesiniz diye..."⁵⁷

Âyet-i kerîmede كَبَّرَ fiilinin illeti (me'ûl-u leh'i) ل harf-i cerrîyle değil عَلَى ile getirilmiştir. Sebebi ona yüklenen شَكَرْ ve حَمِدْ fiillerinin manasıdır.⁵⁸ Yani âyet-i kerîme; وَكَرَّمْنَا لَكَ إِلهِ هَدَايَتِهِ أَيَّاكُمُ takdirindedir.

1.4. İki Me'ûle Müteaddi Fiilin Bir Me'ûl Alması

Kur'ân-ı Kerîm'de bunun da örnekleri vardır. Mesela وَرَوَّجْنَا لَهُمُ بُحُورًا عَيْنِينَ *"Ve onları iri gözlü hurilerle birleştirmişsinizdir."*⁵⁹ âyetindeki رَوَّجَ fiili normalde iki me'ûle müteaddi olmasına rağmen burada قَرَّانَاهُمْ 'birleştirdik, yakınlaştırdık' manası tazmin yapılmak suretiyle bir me'ûle müteaddi olmuş veya başka bir ifadeyle ikinci me'ûlünü harf-i cer ile almıştır.⁶⁰

Tâdiye ve lüzûm açısından her fiilin kendine özel bazı kullanılış şekli olmasıyla birlikte bazı fiiller tazmin sebebiyle mevcut aslî manalarından çıkıp başka kullanımlara maruz kalabilir. Örneğin; عَلِمَ fiili 'itikad etmek, inanmak' manasında vicdanî bilgi için kullanıldığında iki me'ûl alır. فَإِنَّ عَلِمْتُمْ هُنَّ مُؤْمِنَاتٍ âyetinde⁶¹ olduğu gibi. Fakat 'bilme, tanıma' manası tazmin edildiğinde bir me'ûl ile kullanılır: *"Onlar dünya hayatının görünürde olanını bilirler. Oysa onlar ahiretten gafil olanlardır."*⁶² âyetinde olduğu gibi...

1.5. Bir Me'ûl Alan Fiilin İki Me'ûl Alması

Kur'ân-ı Kerîm'de bunun örneklerine de çok rastlamaktayız:

a. أَلَا – يَأَلُوْكُمْ خَبَالًا *"Size kötülük yapmaktan geri durmazlar."*⁶³ fiili normalde lazım bir fiildir ve me'ûlünü فِي harf-i cer ile alır. Birisi işini kusurlu yaptığında veya hiç yapmadığında فِي الْأُمِّ denilir. Böyle olmakla birlikte fiile قَصْرٌ manası tazmin yapılarak iki me'ûle müteaddi olmuştur.⁶⁴

b. وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ *"Her ne iyilik yaparlarsa ondan mahrum bırakılmazlar."*⁶⁵

كَفَرَ fiili burada olduğu gibi 'küfran-ı nimet' manasında kullanıldığında normalde bir me'ûle müteaddi olur.⁶⁶ Fakat burada kendisine حَرَمٌ fiili tazmin yapılarak iki me'ûle müteaddi olmuştur. Fiil meçhul kalıpla geldiği

⁵⁷ Hac, 22/ 37.

⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 160.

⁵⁹ Duhân, 44/ 53.

⁶⁰ İsbehânî, *el-Müfredât*, s. 317.

⁶¹ Mümtetine, 60/ 10.

⁶² Rûm, 30/7.

⁶³ Âl-i İmrân, 3/118.

⁶⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 307.

⁶⁵ Âl-i İmrân, 3/115.

⁶⁶ İbn Adil, *el-Lübab fî ulûmi'l-Kitâb*, c. V, s. 482.

için birinci mef'ûlü nâib-i fâil'e dönmüştür.⁶⁷

c. *وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا*. “*İnsana ana-babasına iyiliği gerekli kıldık.*”⁶⁸

وصى fiili bir mef'ûl ile kullanılır. Fakat bu âyet-i kerîmede kendisine المَرْمَ manası yüklenmiş ve إِحْسَانًا kelimesini ikinci mef'ûl olarak almıştır. Yani vasiyet, yüzeysel ve sıradan bir vasiyet olmayıp, gereklilik ve sorumluluk içeren bir emir niteliği taşımaktadır.⁶⁹

Ayrıca aynı âyet farklı bir itibarla yine tazmin üslubuna muhtemeldir. Nitekim bazı âlimler وَصَّيْنَا fiiline أَحْسَنًا manası tazmin ederek إِحْسَانًا kelimesinin mef'ûl-u mutlak olduğunu söylemişlerdir. O zaman mana şöyle olur: *أَحْسَنًا بِالْوَصِيَّةِ لِلْإِنْسَانِ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا*. “*İnsana ana-babasına iyilik yapmasını vasiyet etmekle elbette lütufta bulunduk.*”⁷⁰

Bazı âyetlerdeki fiillerin tazmin sebebiyle iki mef'ûl aldığı durumlarda bazen farklı yorumlara da gidildiği görülmektedir. Örnekler:

a. *وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا*. “*Dağları oyup ev ediniyorsunuz.*”⁷¹

تَخَذَ fiili normalde bir mef'ûl ile kullanılırken burada اتَّخَذَ manası tazmin edilerek iki mef'ûle müteaddi olmuştur. بُيُوتًا kelimesinin hâl-i mukaddere olması da muhtemeldir.⁷²

b. *وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا*. “*Sizin için din olarak İslâm'dan razı oldum.*”⁷³

رَضِيَ fiili اختار (seçti, tercih etti) manasında bir mef'ûle müteaddi olduğu için دِينًا sözcüğünün İslâm'dan hâl olması⁷⁴ veya temyiz olması⁷⁵ muhtemeldir. Bu durumda manası, yukarıda mealini verdiğimiz şekilde anlaşılmaktadır. Bununla birlikte müfessirlerimiz رَضِيَ fiiline صَيَّرَ veya جَعَلَ manası yükleyerek iki mef'ûle müteaddi olabileceğini, dolayısıyla âyet-i kerîmede geçen دِينًا sözcüğünün ikinci mef'ûl olduğunu söylemişlerdir.⁷⁶ Bu durumda âyet; “*İslâm'ı size din kılmaya razı oldum.*” şeklinde anlaşılacaktır.

c. *وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا*. “*Yeri yarıp kaynaklar fişkirttik.*”⁷⁷

Bu âyet-i kerîme'de geçen عُيُونًا kelimesi temyiz kabul edilebileceği

⁶⁷ Semîn el-Halebî, *a.g.e.*, c. III, s. 358.

⁶⁸ Ahkâf, 46/15.

⁶⁹ İbn Sîde, *İrabü'l-Kur'ân*, c. VIII, s. 50.

⁷⁰ İbn Sîde, *a.g.e.*, göst. yer.

⁷¹ A'râf, 7/74.

⁷² İbn Sîde, *a.g.e.*, c. V, s. 63.

⁷³ Mâide, 5/ 3.

⁷⁴ en-Nisâbü'rî, *Ğarâibu'l-Kur'ân ve rağâibu'l-Furkân*, c. II, s. 547; el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. VI, s. 61.

⁷⁵ el-Âlûsî, *a.g.e.* göst. yer.

⁷⁶ en-Nisâbü'rî, *a.g.e.* göst.yer; el-Âlûsî, *a.g.e.* göst. yer.

⁷⁷ Kamer, 54/ 12.

gibi, fiile tasyîr (çevirme, dönüştürme, kılma) manası yüklenilerek ikinci mef'ûl de olabileceği söylenmiştir.⁷⁸

d. *ضَرَبَ اللهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا* "Allah mülk edinilmiş bir köleyi misal gösterdi."⁷⁹

el-Endelûsî gibi bazı âlimler ضرب filinin مَثَلًا kelimesiyle birlikte kullanıldığında 'tasyir' (التصيير) manası içerdiğini ve bu kelimeyi ikinci mef'ûl olarak aldığını kabul ederler.⁸⁰ Zikredilen âyette مَثَلًا sözcüğü ikinci mef'ûl olarak kabul edilmiştir. Fakat بَيْن manası içermekte olup tek mef'ûl alacağını, mansub olarak gelen ikinci ismin 'bedel' olduğunu veya مَثَلًا in 'hâl' olduğunu⁸¹ söyleyenler de vardır.⁸²

e. *فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ* "Ve o (gökleri) yedi gök kıldı."⁸³

قَضَى fiili normalde مَنَاسِكُكُمْ "Hac vazifelerini yerine getirdiğinizde..."⁸⁴ âyetinde olduğu gibi bir mef'ûlle kullanılır.

Burada ise kendisine صَيَّر manası yüklenilmesiyle iki mef'ûl almıştır.⁸⁵

f. *فَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا* "Aralarında işlerini parçaparça kıldılar."⁸⁶

Burada fiile جعل manası tazmin edilmek suretiyle زَبْرًا kelimesinin ikinci mef'ûl kabul edilebileceği söylenmiştir.⁸⁷

جعل fiili 'bir şeyi bir şey kılmak veya kabul etmek' manasında kullanıldığında iki mef'ûle müteaddi olarak kullanılır. Fakat bazen خلق manasında kullanılır ki o zaman iki mef'ûl almaz, tek mef'ûle müteaddi olur. Diğer bir ifadeyle; جعل fiili tek mef'ûl aldığında ووجد manasında, iki mef'ûl aldığında ise صَيَّر manasında kullanılır.⁸⁸

e. *وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا* "İşte böylece sizi orta bir ümmet kıldık"⁸⁹ âyetinde صَيَّر manasında kullanıldığı için iki mef'ûl almış, *وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً* "Allah sizler için kendi cinsinizden eşler yarattı ve eşlerinizden sizlere oğullar ve torunlar yarattı."⁹⁰ âyetinde ise her iki fiil de yaratmak manasında birer mef'ûl ile kullanılmıştır.

⁷⁸ İbn Adil, *el-Lübâb fi ulûmi'l-Kitâb*, c. V, s. 247.

⁷⁹ Nahl, 16/ 75.

⁸⁰ Râzî, *Şerhu'l-kâfiye*, c. IV, s. 173.

⁸¹ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. XXIII, s. 12.

⁸² Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. I, s. 686.

⁸³ Fussilet, 41/ 12.

⁸⁴ Bakara, 2/ 200.

⁸⁵ İbn Sîde, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. VII, s. 318.

⁸⁶ Mü'minûn, 23/ 53.

⁸⁷ el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. IX, s. 242.

⁸⁸ Semîn el-Halebî, ed-*Dürrü'l-mesûn*, c. IV, s. 523.

⁸⁹ Bakara, 2/ 143.

⁹⁰ Nahl, 16/ 72.

f. Şu âyette ise جعل fiilinin her iki kullanılışı bir arada zikredilmiştir: مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ وَمَا جَعَلَ أَرْوَاجَكُمْ اللَّائِي تَنْظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ “Allah bir adamın karnında iki kalp yaratmamış ve zihar yaptığımız eşlerinizi analarınız (gibi haram) kılmamıştır.”⁹¹ Nitekim birinci fiil bir mef’ûl almışken ikincisi iki mef’ûl almıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’deki bazı fiillerin de, kendilerine ‘î’tâ’ (vermek) anlamı yüklenerek iki mef’ûle müteaddi olduğu görülmektedir:

a. اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ “Bizi doğru yola ilet.”⁹² الهدى fiili normalde bir mef’ûle doğrudan müteaddi olup, ikinci mef’ûlünü إلى veya ل harf-i cerriyle alır: اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ âyetinde⁹³ ve اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ اِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلّٰتِي هِيَ اَقْرَبُ âyetinde⁹⁴ olduğu gibi. (Bu âyetlerde fiilin birinci mef’ûlü hafzedilmiştir.)

Fakat bu âyet-i kerîmede fiile أعطى manası yüklenmiş ve iki mef’ûl ile kullanılmıştır. Nitekim “Bizi doğru yola ilet.” demek; “Bize doğru yolu ver.” demektir.

b. نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ “Dilediğimize dereceler vererek yükseltiriz.”⁹⁵ İbn Sîde âyet-i kerîmedeki درجات sözcüğünün zarf veya fiile ‘vermek’ manası yüklenerek ikinci mef’ûl olabileceğini söyler.

c. عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا “Umulur ki Rabbin seni övgün makamına gönderir (sana o makamı verir).”⁹⁶

بعث fiili normalde bir mef’ûle müteaddi olarak kullanılır: اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ اِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلّٰتِي هِيَ اَقْرَبُ âyetinde⁹⁷ olduğu gibi. Fakat burada fiile يُعْطِيكَ manası⁹⁸ veya يُعْطِيكَ manası⁹⁹ yüklenilmek suretiyle iki mef’ûl aldığı görülmektedir.

1.6. Tazmin Sebebiyle Bir Fiilin Farklı Manalara Gelmesi

Fiillere, kullanıldığı harf-i cerre göre farklı manalar da yüklenilmektedir. Bunun misalleri Kur’ân’da pek çoktur. Şimdi bir fiilin, kullanıldığı harf-i cerlere göre nasıl farklı manalar içereceğini bazı örnekler üzerinden görelim:

⁹¹ Ahzâb, 33/ 4.

⁹² Fatiha, 1/ 6.

⁹³ Şûrâ, 42/ 52.

⁹⁴ İsrâ, 17/ 9.

⁹⁵ Yûsuf, 12/ 76.

⁹⁶ İsrâ, 17/ 79.

⁹⁷ Yûnus, 10/ 74.

⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 687; ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi’l- Kur’ân*, c. III, s. 341.

⁹⁹ Süleyman Cemal, *Haşiye ale’l-celâleyn*.

1.6.1. قضي Fiiline Yüklenen Değişik Anlamlar

a. حکم (hüküm verdi) manası yüklenmesi:¹⁰⁰

إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ “Şüphesiz Rabbin onların aralarında kendi hükmiyle hükmedecektir.”¹⁰¹ (Bu mana, fiilin ب harf-i ile kullanılması ile kazanılmıştır.)

b. قتل ve أهلك (öldürdü, işini bitirdi) manası yüklenmesi:

فَوَكَرَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ “Mûsâ ona yumruk vurdu ve öldürdü.”¹⁰² (Bu mana, fiilin على harf-i cerriyile kullanılması ile kazanılmıştır.)

c. طاب نفسا (Hacetini gördü, ilişğini kesti):

فَلَمَّا قُضِيَ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا “Zeyd ondan ilişğini kesince...”¹⁰³ (Bu manayı sağlayan, fiilin من harf-i cerriyile kullanılmasıdır.)

d. أتم (tamamladı) manası yüklenmesi:

وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ “Vahyi sana tamamlanmadan önce Kur’ân’ı okumakta acele etme.”¹⁰⁴ (Bu mana الی harfinden sağlanmıştı.)

1.6.2. أتى Fiiline Yüklenen Değişik Anlamlar

a. قرب (yaklaştı) manası:¹⁰⁵

أَتَى أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ “Allah’ın emri yaklaştı, artık onu acele istemeyin.”¹⁰⁶

b. أصاب (isabet etti, çarptı) manası:

إِنْ أَنْتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ “Şayet Allah’ın azabı size isabet ederse...”¹⁰⁷

c. عذب (azab etti) manası:

فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا “Allah onlara ummadıkları yerden azab etti.”¹⁰⁸

d. جامع (cima etti) manası:

فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ “Tarlanıza dilediğiniz şekilde yaklaşın.”¹⁰⁹

e. قلع (söktü, çıkardı):

فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ “Allah onların yapılarını temellerinden söktü

¹⁰⁰ Fâdıl, *et-Tazmînü'n-nahvî*, c. I, s. 67.

¹⁰¹ Neml, 27/ 78.

¹⁰² Kasas, 28/ 15.

¹⁰³ Ahzâb, 33/ 37.

¹⁰⁴ Tâ-Hâ, 20/ 114.

¹⁰⁵ Fâdıl, a.g.e., c. I, s. 39.

¹⁰⁶ Nahl, 16/ 1.

¹⁰⁷ En’âm, 6/ 47.

¹⁰⁸ Haşr, 59/ 2.

¹⁰⁹ Bakara, 2/ 223.

(yıktı).¹¹⁰

f. مارس (işledi, yaptı):

إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ “Şüphesiz siz daha önce âlemlerden hiç kimsenin işlemediği bir hayâsızlığı işlemektesiniz.”¹¹¹

1.6.3. اتَّبِع Fiiline Yüklenen Anlamlar

a. صحب (arkadaşlık etti, eşlik etti):¹¹²

هَلْ أَتَيْتُكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا “Sana öğretilen bilgidен bana öğretmen şartıyla sana eşlik edebilir miyim?”¹¹³

b. اقتدى (uymak manasında):

اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا “Sizden hiçbir ücret istemeyen (elçi)lere uyun.”¹¹⁴

c. اختار (seçti, tercih etti):

وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ “...Ve müminlerin yolundan başka bir yol tercih ederse...”¹¹⁵

d. التزم ve استقام (yol tuttu, yapıştı):

ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا “Sonra sana; ‘Hanîf olan İbrahim’in dinine yapış’ diye vahyettik.”¹¹⁶

f. عمل (yaptı, tatbik etti):

وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ “Ve şeytanların Süleyman’ın tahtı üzerine uydurduklarını (büyü) yaptılar.”¹¹⁷

g. أطاع (itaat etmek, uymak, boyun eğmek):

“Şayet Allah’ın size fazlı ve rahmeti olmasaydı azınız hariç elbette şeytana uyacaktınız.”¹¹⁸

Bu örnekleri daha da çoğaltabiliriz. Ancak tazminin işlevlerini gösterebilmek amacıyla bu kadarıyla yetinmenin yeterli olduğu kanaatindeyiz.

Sonuç

Arap Dili’nin sahip olduğu anlatım biçimlerinden biri de tazmin üslubudur. Bu üslup, az lafızla çok mana ifade etme yollarından biri olup, Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyet-i kerîmede karşımıza çıkmaktadır.

Arapçada fiiller belli harf-i cerlerle kullanılır. Şayet bir fiil, alışılmışın dışında farklı bir harfle kullanılmışsa ve bu ifade Kur’ân-ı Kerîm gibi fe-

¹¹⁰ Nahl, 16/ 26.

¹¹¹ Ankebût, 29/ 28.

¹¹² Fâdil, a.g.e, c. I, s. 38.

¹¹³ Kehf, 18/ 66.

¹¹⁴ Yâsîn, 36/ 21.

¹¹⁵ Nisâ, 4/ 115.

¹¹⁶ Nahl, 16/ 123.

¹¹⁷ Bakara, 2/ 102.

¹¹⁸ Nisâ, 4/ 83.

sahatinde şüphe olmayan bir kelâmda bulunuyorsa elbette bir maksada mebni olarak söylenmiştir. Bu maksat, övgün bir edebî üslup olan ‘tazmin sanatı’dır.

Bir file başka bir fiilin manasını da yükleyerek o fiil gibi kullanmaya ‘tazmin’ denilir. Böylece bir lafızla iki lafzın manası ifade edilmiş olur.

Bu sanat daha ziyade, fiillerin mamullerine olan etkileri ile ortaya çıkar. Yani müteaddi bir fiil lâzım, lâzım fiil müteaddi veya belli bir harfle müteaddi olan bir fiil başka bir harfle müteaddi olarak kullanılabilir.

Tefsir kitapları bu sanata dikkat çektiği hâlde bu anlatım biçimi ülkemizde pek bilinmemektedir. Buna bağlı olarak bu sanat yoluyla sözcüklerin kazandığı derin manalar meallere pek yansımamaktadır.

Bu sanata dikkat çekmek Kur’ân’ı daha iyi anlamamıza ve âyetlere yüklenilen ince manaları fark etmemize katkı sağlayacaktır. Makalemizin bu üslubun önemine dikkat çekme adına bir katkısı olacağını ve yeni çalışmalara kapı aralayacağını ümit etmekteyiz.

Kaynakça

- el-Bâkillânî, Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib, *Î‘câzü’l- Kur’ân*, Dârul-Meârif, Mısır 1997.
- el-Batalyûsî, (el-Batalyevsî) Ebû İshâk b. es-Sîd, *el-İktidâb fî şerhi edebi’l-küttâb*, Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, Kahire 1996.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, Dârul-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- el-Beyzâvî, Nasiruddîn Ebû Said Abdullah b. Ömer eş-Şîrâzî, Dâru İhyâit-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1418 h.
- Birgivî, Mehmed, *İzhâru’l-esrâr, (Kitâbu’n-nahv)*, Yasin Yay., İstanbul 2005.
- el-Cemel, Süleyman b. Ömer, *el-Fütûhâtü’l-İlâhiyye (Haşiye ala’l-Celâleyn)*, Kahraman Yay., İstanbul trz.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sthâh*, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut 1984.
- el-Cürcânî, Ali b. Muhammed, et *Tâ’rifât*, Dâru’l- Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- Erdoğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yay., Ankara trz.
- Fâdıl, Muhammed Nedim, *et-Tazminü’n-nahvî fî’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’z-Zemân, Beyrut 2005.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddin, *el-Kâmûsu’l-muhît*, Beyrut 1952.
- el-Endelûsî, Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1420.
- el-Eşbilî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *Ah-kâmü’l- Kur’ân*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, *Tehzî-*

- bi'l-lüga*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 2001.
- el-Ğalâyînî, Mustafa, *Câmii'd-dürüsi'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm, *ed-Dür-rü'l-mesûn*, IV/ 631, Dâru'l-Kalem, Dımaşk trz.
- el-Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-ayn*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut 2003.
- el-Hamevî, İbn Hicce), *Şerhu kasîdeti Ka'b b. Zühayr*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1985.
- el-İsfahânî, Râgıb, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât*, Kahraman Yay., İstanbul 1986.
- İbn Adil, el-Hanbelî Ebû Hafs Sirâcuddin, *el-Lübâb fî ulûmi'l-Kitâb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed, *Tefsîru İbn Arafe*, Zeytûniyye 1986.
- İbn Acîbe, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Hasenî es-Sûfî, *el-Bahru'l-medîd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- İbn Asâkîr, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan, *Târihu Dımaşk*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998.
- İbn Âşûr, Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr mine't-tefsîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tunus 1984.
- İbn Cüzeyy, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbi el-Ğırnatî, *et-Teshîl li ulûmi't-tenzil*, Dâru'l-Erkam, Beyrut 1417 h.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman el-Mevsilî, *el-Hasâis*, Heyetü'l-Mısıriyye'l-Âmme, trz.
- İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-Ezdî, *Cemheretü'l-lüga*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987.
- İbn Esîr, Mecdüddin, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, trz.
- İbn Fâris, Ahmed el-Kazvînî, *Mu'cemu mekâyîsu'l-lüga*, Beyrut 1970.
- İbni Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus, *el-Kâfiye*, (*Kitâbü'n-nahv*), Yasin Yay., İstanbul 2005.
- İbn Hişâm, el-Ensârî Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf, *Muğni'l-lebîb*, c. II, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, trz.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Mısıriyye, Beyrut 1414.
- İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî, *Şerhu'l-mufassal*, et-Tıbbâtü'l-Münîre, Mısır trz.
- el-Kefevî, Ebü'l-Bekâ el-Kırımî, *Külliyât*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut trz.
- el-Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke, *el-Belâğatü'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1996.

- el-Murâdî, Ebû Muhammed Hasan b. Kâsım, *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-meânî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- el-Münâvî, Muhammed Abdürraûf, *et- Tevkîf alâ mühimmâti't-teârîf*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut 1410.
- en-Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed Hâfizuddin, *Medârikü't-tenzîl*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1998.
- en-Nisâbü'rî, Nizâmuddin, Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el- Kummî, *Ġarâibu'l-Kur'ân ve raġâibu'l-Furkân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1416 h.
- er-Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-gayb*, Dâru İh-yâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1420.
- es-Sabbân, Ebû İrfan Muhammed b. Ali, *Hâşiye ale'l-Eşmûnî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- es-Se'âlebî, Ebû Mansûr, *Fikhu'l-lüga ve sürru'l-Arabiyye*, Dâru İh-yâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002.
- es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman, *el-İtkan fi ulûmil-Kur'ân*, el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Küttâb, 1974.
- es-Semerrâî, Fâdil Salih, *Meânî'n-nahv*, Mektebet-i Envar-ı Dicle, Kahire 2003.
- eş-Şihâb, el- Kuzâ'î Muhammed b. Selâmet, *Müsned*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986.
- et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn*, Kahraman Yay., İstanbul 1984.
- ez-Zabelâvî, Salahuddîn, *Dirâsât fi'n-nahv*, Mevkiu İttihadi Küttabi'l-Arab, el-Mektebetü'ş-Şâmile.
- ez-Zebîdî, el- Murtazâ, Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidaye, trz.
- ez-Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el- Keşşâf an hakâiki ġavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1407.
- _____, *el-Mufasssal fi san'ati'l-i'râb*, Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1993.
- ez-Zerkeşî, Bedreddin Muhammed, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İh-yâi'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1957.
- Zihni, Mehmed, *el-Müntehâb ve'l-Muktedâb fi kavâidi's-sarf ve'n-nahv*, İstanbul 1981.